

**ПАРАДИГМАТСКИ АКЦЕНАТ КАО МЕЂУЕТАПА ИЗМЕЂУ
ГРАМАТИЧКОГ И РИТАМСКОГ АКЦЕНТА
У БАЛКАНОСЛОВЕНСКОМ АРЕАЛУ¹**

Радивоје Младеновић
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу

**PARADIGMATIC STRESS AS AN INTERMEDIATE STAGE
BETWEEN GRAMMATICAL AND RHYTHMIC
NON-PHONOLOGICAL STRESS
IN THE BALKAN-SLAVIC VERNACULARS**

Radivoje Mladenović
Faculty of Philology and Arts
University of Kragujevac

This paper examines the position of the stress in the Balkan Slavic vernaculars with expiratory accent. Three distribution areas have been observed: a) in the eastern area the grammatical stress remains, b) a rhythmic non-phonological stress has formed in the western area, c) dialects with paradigmatic stress have formed on the territory between dialectal areas with grammatical and rhythmic stress.

Key words: grammatical stress, paradigmatic stress, rhythmic non-phonological stress

1. Увод

Еволуција словенског наслеђеног прозодијског система кретала се ка смањењу броја дистинктивних опозиција. Путеви и резултати упрошћавања различити су. Најконзервативнији прозодијски системи са више од једног дистинктивног обележја захватају само део западнојужнословенске области, али и овде са различитим резултати-

¹ Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (број 178020).

ма, па и бројем дистинктивних опозиција. Најрадикалније преобликовање остварено је у југоисточном делу балканословенског ареала. Брисање прозодијског квантитета и квалитета и стварање акцента експираторног типа, као део општег упрошћавања језичке структуре, један је од маркантних балканизама.

Разлог за релативни конзервативизам у морфологији и упрошћавање прозодијског система у већем делу словенске језичке територије може се објаснити примарним значајем морфосинтаксе и релативно малим значајем покретног граматичког акцента за комуникативну и комуникативно-прагматичку функцију језика. Када се посматра укупна еволуција прозодијских система различитих словенских језика и говора, уочава се смањење покретљивости акцента у оквиру парадигме и у оним идиомима у којима опстаје макар једно дистинктивно обележје.

Према значају прозодијских дистинктивних обележја у граматичком акценту издваја се место акцента, пошто ово дистинктивно обележје последње опстаје пре евентуалног потпуног разарања типа система у коме се место акцента помера унутар парадигме.

Балканословенски ареал у источном и јужном делу карактеришу различити акценатски типови које у једну целину спаја ликвидација квантитета и квалитета и настанак типолошки новог експираторног акцента. Иако је број локалних варијација наслеђеног места акцента бројан, према општим правцима еволуције и према достигнутим резултатима еволуције, на балканословенском ареалу с експираторним акцентом могу се уочити у начелу три типа акцента (в. т. 2. – 2.4.2.).

На различитим тачкама балканословенског ареала са експираторним акцентом забележено је дужење вокала. Истраживања неких српских призренско-тимочких, централних и западних македонских говора, затим бугарских говора, показала су да се јављају факултативна дужења под акцентом са различитим тоналитетима, да се срећу и факултативна дужења вокала изван акцента, посебно у превирању двају система, али и као компензацијске дужине после испадања /x/². Присуство различитих нефонолошких квантитетских и квалитетских фонетских реализација не мења закључак о акценту балканизираних словенских говора: он је један – експираторан³, са ужим или ширим варијацијским пољем. Оваква дужења, дакле, представљају само фо-

² Детаљније о овоме и литературу о овом питању в. у Младеновић 2001: 73. Уп. и Младенов 1979: 187.

³ О евентуалној фонолошкој вредности дужења вокала у неким македонским говорима в. Видоески 1993а: 122 – 124.

нетску чињеницу без фонолошке вредности, а последица су, пре свега, емфатичког истицања⁴.

2. Разматрање акценатских типова

У балканословенском ареалу с експираторним акцентом формирана су три подареала, са низом прелазних типова, са одступањима од опште слике, али и дијалекатским клиновима, који сведоче о некадашњем дијалекатском стању, а некада представљају и траг миграцијских кретања, којима је историја балканских народа и језика тако богата.

2.1. У најопштијим цртама ситуација у балканословенском ареалу је следећа.

Најраспрострањенија зона је она са чувањем у начелу старог места слободног, морфолошки одређеног акцента. Она захвата говоре бугарског језика, источномакедонске говоре граничне са бугарским, затим српске говоре призренско-тимочког типа од западнобугарских до призренско-јужноморавских говора северно од Врања и Прешева.

Радикално разарање наслеђене именске флексије и њена замена анализмом подстакле су низ иновација, тако да се за ове говоре може казати да је у њима место акцента у принципу старије, али не и очувано у обиму како је, на пример, у руском језику.

Иако је у бугарским дијалектима присутно шаренило на нивоу појединачних варијација у неким категоријама (Стойков 1993: 221 – 224), очигледно је да је принцип наслеђене граматичке покретљивости акцента опстао:

Във всички диалекти ударението е свободно (разносрично) и в отделните думи може да бъде на различна по място сричка [...]. Най-сетне във всички диалекти ударението е подвижно и се мести в отделните форми на някои думи или в производните от някои корени: град – *градът*, *градá*, *градчé* (Стойков 1993: 221).

Од истока српске етнојезичке територије па све до Врања и његове околине место акцента је у принципу старо, са померањима која се могу лако објаснити унутрашњим разлозима. Слично је оном у руском језику и чакавском дијалекту (Белић 1905: 208). Овај Белићев

⁴ Више о емфатичком истицању као подстицају за појаву нефонолошког квантитета и квалитета в. у Младеновић 2001: 74 – 78.

закључак потврдила су и новија испитивања говора призренско-тимочке области (Ћирић 1999: 97 – 106, Јуришић 2009: 15 – 48).

Македонски дијалекатски простор карактерише се различитим прозодијским системима. Порекло овакве варијантности треба тражити у динамичној етнојезичкој словенско-несловенској амалгамизацији на територији на којој су ови идиоми формирани. Тако се у македонским дијалектима препознају три главна акценатска система: а) акценатски систем са слободним местом акцента, б) систем са ограничено слободним и ограничено фиксираним акцентом, в) систем са фиксираним акцентом (Видоески 1993: 101).

Слободни, граматички акценат карактерише источне македонске дијалекте. У овом дијалекатском појасу доминира тип са покретним акцентом унутар парадигме (исто: 101 – 105).

2.2. На западу и југозападу балканословенског ареала, пре свега у македонским говорима, формиран је нефонолошки ритамски акценат. Најраспрострањенији ритамски акценатски тип је антепенултимски. Овакав акценат захвата западномакедонско подручје, затим северно-шарпланинске говоре у Средској и Гори (Видоески 1993: 114 – 115, Младеновић 2001: 79 – 84). Пенултимски ритамски акценат који је у именској и глаголској флексији захватио говоре Сиринића и Подгора не треба везати за корчански говор, пошто су ово територијално, генетски и типолошки удаљени идиоми. Пенултима у ова два српска говора резултат је аутохтоног развоја, свакако подупртог близином антепенултимског акцента на Шар-планини, али и померањем акцента са отворене и затворене ултима на пенултиму (Младеновић 2006: 272 – 273).

Акценат на пенултими фиксира се у корчанском говору (Видоески 1993: 114), док се везивање акцента за иницијални слог констатује за малобројне говоре око Преспанског језера (исто: 115).

2.3. Трећи балканословенски ареал припада зони парадигматског акцента. У говорима овога типа акценат се фиксира за исти слог граматичке односно творбене основе. Због морфолошког везивања за исти слог, иако се може јавити у свим позицијама, овакав акценат се може сматрати ограничено слободним, са тенденцијом ка фонетској стабилизацији. Ова зона, смештена између говора са граматичким и говора са нефонолошким ритамским акцентом, захвата централни део македонског дијалекатског простора, коме се придружују и македонски говори у Грчкој, затим српски говори призренско-јужноморавског типа у југозападном делу овога дијалекта.

2.3.1. Наведена подела је условна, пошто се на нивоу локалних говора у областима додира различитих прозодијских система балканословенских говора срећу прелазни типови, који илуструју прелазак из сложенијег граматичког ка једноставнијем парадигматском и најједноставнијем ритамском акценту. Добра илустрација је ситуација у једном уском појасу на простору додира парадигматског и ритамског акцента на правцу Скопска Црна гора – Кавадарци – Мариово – Лерин – Костур – Нестрам. У овој области паралелно егзистирају два акценатска модела – са фиксираним и парадигматским акцентом (Видоески 1993: 107 – 113). Материјал који се наводи у Видоески 1993 добра је илустрација како се парадигматски акценат морфолошки мотивисан у неким категоријама трансформише у ритамски акценат. Слична трансформација се препознаје и у српском призренском говору, у коме изван именичке парадигме и даље опстаје парадигматски акценат, али је у именичкој парадигми ритамски пенултимски акценат довршен (Реметић 1996: 346 – 350).

2.3.2. Овакав распоред типова експираторног акцента у балканословенском ареалу упућује на то да је парадигматски тип акцента међуетапа између граматичког, слободног, морфолошки одређеног акцента, и фонетског ритамског акцента. Сам процес коначне анализације акцента у говорима са парадигматским акцентом није довршен, пошто стабилизација места акцента није одређена слоговном, већ морфолошком структуром.

Везивање акцента за одређени слог граматичке / творбене основе у говорима са парадигматским акцентом подстакнуто је губитком квантитета и квалитетета и морфолошким упрошћавањем. Чињеница да се на нивоу појединих говора ове зоне већ уочавају категорије са ритамским акцентом, наслућује се коначни резултат даље еволуције акценатских система у овом делу балканословенског ареала. С обзиром на то да је парадигматски акценат обележје македонске дијалекатске територије од Солунског залива до српске језичке територије на северу, да том типу припадају и кумановски говор, у суседним областима Србије прешевски и врањски говор, затим призренско-јужноморавски говори на Косову и Метохији, може се говорити о заједничком македонско-српском ареалу са парадигматским акцентом. Сам ареал захвата говоре чија је генетска припадност – судећи по судбини назалних вокала, јерова, вокалног /л/, /-л/ на крају слога – различита. Ова чињеница упућује на то да је дивергентна судбина у делу језичке структуре ових говора проистекла из различитог порекла носилаца дијалекатских система, а да је конвергенција у низу

иновација настала у процесу етнојезичких контаката, пре свега словенско-романских, словенско-грчких и словенско-албанских.

2.4. Значај међујезичког контакта за упрошћавање језичке структуре је несумњив. У процесу интерференције могуће је преузимање готових прозодијских модела, али и развијање нових модела који по правилу воде ка смањењу броја варијација. Када је у питању парадигматски акценат, препознаје се знатна сличност словенских, арумунских и северногрчких говора.

Стање у арумунском прозодијском систему умногоме подсећа на стање у балканословенској зони са парадигматским акцентом, пошто се у овим говорима у неким категоријама препознаје тенденција везивања акцента за исти слог у парадигми:

Акцентот во ароманскиот охридски не се разликува од оној во другите аромански говори. Имено, тој е подвижен и со тоа способен да врши разликувачка функција меѓу граматичките форми [...]

Што се однесува на местото на акцентот, тој е слободен и може да се движи до третиот слог од крајот [...]

Најчесто акцентот стои на вториот слог од крајот, но во рамките на парадигмата се поместува до третиот слог. Во рамките на именската флексија, акцентот е морфолошки утврден, односно слогот кој го носи акцентот не се менува [...]

Кај глаголите пак, местото на акцентот носи граматичка функција. Имено, кај глаголите во сегашно време акцентот најчесто е на основата, додека на имперфектот и аорист акцентот го носи наставката“ (Марковиќ 2007: 20).

2.4.1. С обзиром на вековну интерференцију са северногрчким тесалским говорима, македонски идиоми у Грчкој доживели су низ заједничких иновација, укључујући и оне у прозодији. Израженији динамички акценат у односу на акценат осталог дела грчког дијалекатског простора обележје је тесалског дијалекта (Хацидакис 1905: 251). Оно што је од значаја за схватање парадигматског акцента контактних словенских идиома је чињеница да се у грчкој деклинацији од средњег века уочава тенденција ка укидању померања места акцента унутар парадигме и његовог фиксирања за слог на коме је он у номинативу. Садашње стање грчких дијалеката, посебно тесалског, упућује на изразиту тенденцију ка стабилизацији парадигматског акцента (Контосопулос 2001: 94).

2.4.2. У албанском језику у већини случајева акцентује се пенултима. У понеким моделима образовања множине акценат се помера

испред односно иза пенултима (Букхолц – Фидлер 1987: 53 – 54, 251, 253). Оваква ситуација у албанском језику могла је да утиче на стабилизацију ритамског акцента у западномакедонским говорима, али не и непосредно на настанак парадигматског акцента.

Према описима северноалбанског гегијског дијалекта дистрибуција акцената другачија је од оне која се среће у зони са парадигматским акцентом (Десницкая 1968: 40, Десницкая 1976: 186 – 197). У овом дијалекту, даље, јавља се опозиција дугих и кратких вокала под акцентом, око чије фонолошке вредности нема сагласности, тако да се по овом својству ови говори супротстављају околним балканословенским говорима.

3. Парадигматски акценат у призренско-јужноморавском дијалекту

Типови морфолошке фиксације акцената биће илустровани на примеру српских призренско-јужноморавских говора у јужном делу овога дијалекта⁵.

За овај дијалекатски појас карактеристично је формирање два подареала, које јасно двоји обим очуваних падежних дистинкција. У Метохијској и Косовској котлини флексија најбоље опстаје у призренско-тимочкој дијалекатској зони, док је у области Горња Морава и Изморник, затим у насељима до Прешева и Врања формиран говор са потпуном анализацијом. Ова територија је на ивици српске дијалекатске области према македонском дијалекатском комплексу.

Судбина прозодијског система српских говора на Шар-планини и српских говора Метохијске, једним делом и Косовске котлине, унеколико зависи од стања у оближним говорима западне и северозападне Македоније. Српски говори на Косову и Метохији генетски и типолошки удаљени су од западномакедонских, али показују низ сличности са говорима северне Македоније. Уједначавање је свакако вршено посредством говора шарпланинског масива, тако да планина у овом случају није била географска препрека за приближавање језичких система, већ, напротив, област језичке нивелације.

3.1. За разлику од македонских говора са парадигматским акцентом, у којима је место акцената као дистинктивно обележје неутралисано, осим спорадично у глаголској парадигми, у говорима

⁵ Више о прозодијској ситуацији у овом ареалу в. Младеновић 2000, Младеновић 2000а, Младеновић 2001а, Младеновић 2006, Младеновић 2013.

југозападног дела призренско-јужноморавског дијалекта функционално оптерећење места акцента опстаје у следећим случајевима⁶:

а) *Стáрејзи* (Д јд. придева *стáра*) : *старéјзи* (Д јд. компаратива *старéја*);

б) у глаголским облицима, када се местом акцента разликују императив, презент и аорист, са тежњом да се у аористу акценат веже за финални слог у 1. л. јд. односно иницијални слог у 2. и 3. л. јд. (*ја донесó, ја изродí дéцу* : *тí дóнесе, тí íзроди; нóсим, нóсите, нóсив / нóсију / нóсу*); местом акцента разликује се 3 л. мн. презента (*íмав, бéгав*) од 3 л. мн. имперфекта (*имáв, бегáв*);

в) место акцента разликује личне заменице (*óна, óно*) од показних заменица (*онá, онó*) и речце за допуштање (*óно*).

Опстанак ових парова у вези је са близином косовско-ресавских говора.

3.1.1. Опозиција по месту акцента опстаје у истом обиму, иначе, и у северношарпланинском сиринићком и јужнометохијском подгорском говору, у којима је пенултимски акценат практично довршен (Младеновић 2006: 271).

3.2. Принципи брисања старијег слободног граматичког типа акцента исти су, али варијације и обим брисања нису идентични на нивоу појединачних говора. Приближавање парадигматског акцента ритамском акценатском типу изразитије је у јужнијим деловима метохијско-косовских говора, који су иначе ближи шарпланинској области са ритамским акцентом. Тако је у сиринићком и подгорском говору пенултимски акценат практично довршен, док је у призренском градском говору – који зна за парадигматски акценат придевских и глаголских речи, пенултимски ритамски акценат стабилисан у именичкој парадигми. Тако је у овом говору: *стáр ч'óвек* : *стáрога ч'овéка* : *стáрема људíма*; *овај стáра жéна* : *овéј стáре жéне* : *овéма стáрема женáма*. У овом говору је померање акцента са ултима именских речи доследно, што је допринело да се повећа број примера и облика са местом акцента на пенултими (**женá, *сестрá, *селó > жéна, сéстра, сéло*) и убрзало тенденцију настанка ритамског акцента пенултимског типа.

⁶ Више о овоме в. у Реметић 1996: 349 – 350, Младеновић 2006: 271, Младеновић 2013: 27.

3.3. Са друге стране, северно од Призрена, у јужној Метохији и говорима јужног и централног Косова, затим у горњоморавском говору и северније до Прешева и Врања, стварање ритамског пенултимског акцента именичке парадигме није остварено. У овом делу акценат се парадигматски фиксира на различите начине. Обим ремећења није велики, а може се објаснити присуством двају принципа неутрализације граматичког акцента – семантичко-парадигматског и граматичко-парадигматског акцента.

3.4. Парадигматска тенденција огледа се у прозодијској унификацији према типу именске речи.

а) Тако именице м. р. на -*ø* без непостојаног вокала имају акценат на затвореној ултими основе:

Божíћ, војнíк, гоља́к оста́а, у Грли́ћ, домаћíн, зељани́к, језíк, врс кола́ч, Богољуб, Божидáр, Боја́н, Борисла́в, кожу́ (: кожу́си), сиромá, за мерáк, аргáт, бећа́р; аргáте имáле; на дѐн *Божíћу, домаћíне* да покáни, имáло рáзне *језíце*, трéба нéшто и *сиромáсима*.

б) Именице м. р. на -*ø* са непостојаним вокалом имају акценат на пенултими. Овакво место акцента формирано је у процесу парадигматског уједначавања акцента према основи у зависним падежима, пошто непостојани вокал у финалном слогу блокира акценат на ултими, што доводи и до померања акцента именица са ултима на пенултиму:

јуна́ц, квáсац, кљундрва́ц, удáра кру́шац, обóјак (: обóјце ту́риш), опáнак (: опáнци), брата́нац (: брата́нца), конóпац (: конóпца), кљундрва́ц (: кљундрвца), óтац (: óца).

в) Именице на -*a* знају само за померени акценат са ултима у номинативу (*вóда, врба, гла́ва, гóра, жéна, сéстра, дúша, тра́ва, зéмља, ма́гла*), док старије место акцента на пенултими остаје (*ведри́ца, вери́га, вечéра, грабу́ља, дружи́на, жени́дба, кама́ра, оклагíја, коби́ла, кокóшка, копрíва*).

г) У делу вишесложних именица на -*a* са акцентом на иницијалном слогу, старије место акцента опстаје у:

гóдина, ту́ гóдину, јабука, јабуке рáзне, *јагода, кóзина, кóмина, Кóсофке, кóч'ина, ма́тичина, ма́ђија, па́утина, рóдбина, сýдбина, сýрутка*.

Опстанак старијег места акцента факултативно је, пошто се и овде уочавају примери унификације према именицама са акцентом на пенултими, али и према парадигматском уједначавању под утицајем семантике коренске морфеме. Сусрет различитих мотивација акцента доводи и до двојних акценатских форми. У примеру – А како́ бíло

без ваља̀вице (јужно Косово), очувано је старије место акцента. Иста именица, међутим, потврђена је и са акцентованим иницијалним слогом (Не мо̀гло без ва̀ља̀вице), што је нивелација према акценту глагола ва̀лам.

4. Типови парадигматског везивања акцента

4.1. Парадигматски акценат са семантичком мотивацијом

Овај тип заснива се на фиксирању места акцента према месту акцента у основном облику речи. Некада се овакво фиксирање помера са граматичким фиксирањем за финални слога граматичке основе.

У једносложним именицама и придевским речима акценат је на иницијалном слогу (*сѝн – сѝна – сѝну – сѝнови – сѝнове; стѝр – стѝрога – стѝрому – стѝре – стѝрема*). У говору Горње Мораве и Изморника аналитизам је довршен, тако да се ови примери не односе на облике датива и општег падежа множине.

У вишесложним именским речима акценат обично прати акценат Н јд. м. р. (*Драга̀н – Драга̀на – Драга̀ну; дете – дете́та; зелѝн – зеле́нога – зеле́ному*). Овај принцип преноси се и на творбу речи (*Мила̀н – Мила̀нов – Мила̀новому, Мила̀новема де́цама*).

4.2. Парадигматски акценат са морфолошком мотивацијом

У овом типу парадигматског акцента место акцента условљено је морфемском структуром речи. За овај акценат је карактеристична тенденција да се интонациони врх на нивоу речи нађе на финалном слогу граматичке основе:

сѝн – сѝн-а – сино́в-и – сино́в-има; говѝд-о – говѝд-ама – говѝц-ко ме́со. Овакав тип акцента карактерише јужнији део анализиране области.

Овом типу условно припада Д мн., када се акценат везује за први слог наставка (*људи́ма, жена́ма, говѝда́ма*). Овакво ремећење парадигматског принципа може се сматрати трагом некадашњег акцента, са механизовањем места. Други разлог присуства оваковога акцента у Д мн. подстакнут је и појавом новог типа граматичке основе у Д мн. именица, када се заправо облик номинатива множине сматра основом (*људи-ма, деца-ма, жена-ма*)⁷.

4.3. Место акцента глаголских облика карактеристично је по томе што свој систем имају појединачне парадигме. Унутар формираног

⁷ О овоме види више у Младеновић 2001: 301 – 302, Младеновић 2013: 200.

система појединачне парадигме, граматичко парадигматски акценат показује знатну стабилност (*нóс-и-м – нóс-ите – нóс-ију / нóс-у / нóс-ив; нóсен*)⁸.

5. Закључак

Губитак квантитетско-квалитативних опозиција у делу балканословенског ареала и настанак новог типа експираторног акцената био је предуслов за даља преобликовања наслеђеног прозодијског система. Вишејезичје и упрошћавање именске флексије као њен очекивани резултат, доводи до брисања и ранијих прозодијских опозиција по месту.

Упрошћавање акценатског система смањењем броја дистинкција може се сматрати анализацијом прозодијског система. Три акценатска типа у балканизираним словенским језицима и дијалектима одражавају различит степен анализације: а) свођење више прозодијских опозиција на једну – опозицију по месту захвата источни део, б) настанком нефонолошког ритамског акцената на западу довршена је анализација, в) средишњи део представља међуетапу између брисања свих опозиција, остварених на западу, и источног дела, у коме опстаје опозиција по месту.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1905:** Белић, А. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића. Девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Букхолц – Фидлер 1987:** Buchholz, O.; Fiedler, W. *Albanische Grammatik*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1987.
- Видоески 1993:** Видоески, Б. Акцентските системи. // Б. Видоески. *Дијалектите на македонскиот јазик*. Том 3. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1993, 101 – 115.
- Видоески 1993а:** Видоески, Б. Има ли квантитет во македонскиот дијалектен јазик? // Божидар В. *Дијалектите на македонскиот јазик*. Том 3. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1993, 117 – 124.
- Десницкая 1968:** Десницкая, А. В. *Албанский язык и его диалекты*. Ленинград: Академия наук СССР, Институт языкознания, 1968.
- Десницкая 1976:** Десницкая, А. В. *Эволюция диалектной системы в условиях этнического смешения (из истории славяно-албанских*

⁸ Младеновић 2001а, Младеновић 2013: 53 – 56.

- языковых контактов). Вопросы этногенезиса и этнической истории славян и балканских романцев, Москва, 1976.
- Јуришић 2009:** Јуришић, М. *Говор Горње Пчиње*. Монографије 8. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.
- Контосопулос 2001:** Κοντοσόπουλος, Ν. *Διάλεκτοι και Ιδιώματα της Νέας Ελλάδας*. Αθήνα: Γρηγόρης, 2001.
- Марковиќ 2007:** Марковиќ, М. *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-струшкиот регион во балкански контекст*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2007.
- Младенов 1979:** Младенов, С. *История на българския език*. София: Българска академия на науките, 1979.
- Младеновић 2000:** Младеновић, Р. Место акцента именица на југозападу Косова и Метохије. // *Јужнословенски филолог*, LVI, 1 – 2. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2000, 699 – 725.
- Младеновић 2000а:** Младеновић, Р. Акцентат придевских речи на југозападу Косова и Метохије. // *Српски језик*, V, 1 – 2. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет у Београду, Филолошки факултет у Никшићу, Филозофски факултет у Бањалуци, Филозофски факултет у Српском Сарајеву, 2000, 357 – 379.
- Младеновић 2001:** Младеновић, Р. *Говор шарпланинске жупе Гора*. Београд: Српски дијалектолошки зборник, LXVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2001.
- Младеновић 2001а:** Младеновић, Р. Место акцента глагола у Призренско-метохијској котлини. // *Српски језик*, VI/1 – 2. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет у Београду, Филолошки факултет у Никшићу, Филозофски факултет у Бањалуци, Филозофски факултет у Српском Сарајеву, 2001, 223 – 264.
- Младеновић 2006:** Младеновић, Р. (2006). Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. // *Годишњак за српски језик и књижевност*. Година XX, број 8. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2006, 267 – 290.
- Младеновић 2013:** Младеновић, Р. *Говор јужнокосовског села Гатње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2013.

- Реметић 1996:** Реметић, С. *Српски призренски говор I*. Српски дијалектолошки зборник, XLVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1996.
- Стойков 1993:** Стойков, С. *Българска диалектология* (трето издание). Софија: Българска академия на науките, 1993.
- Ћирић 1999:** Ћирић, Љ. *Говори Понишавља*. Српски дијалектолошки зборник, XLVI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 1999.
- Хаџидакис 1905:** Χατζιδάκις, Γ. *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά Α'*. Ἀθήναι: Π. Δ. Σακελλάριος, 1905.